

Дарко З. Симовић

Криминалистичко-полицејски универзитет, Београд

darko.simovic@kpu.edu.rs

ORCID ID: 0000-0002-1867-8157

ПРАВО НА ЉУДСКО ДОСТОЈАНСТВО И ЛУТАЊА УСТАВНОГ СУДА СРБИЈЕ

Сажетак: Људско достојанство је у Србији конституционализовано као уставна вредност, као посебно људско право, али и као семенити појединих људских права. Осим што је проширена сфера конституционализовања људског достојанства, каталога људских и мањинских права започиње управо правом на људско достојанство. Та чињеница сведочи о посебном значају овог права. Ипак, право на људско достојанство је и даље на маргини научно-исправљачких подухвата у Србији. Уједно, Уставни суд није конзистентан у развијању уставносудске доктрине права на људско достојанство. Не само да се његово становиште радикално променило, већ се у претходнијем броју тих предмета Уставни суд само декларативно позивао на право на људско достојанство не одређујући ближе шта је садржина овог права. Недоследности Уставног суда има за последицу несигурност у вези са домаћим овим права, иако да се и после приближно две деценије важења Устава не може са сигурношћу говорити о томе шта чини минимално језгро права на људско достојанство.

Кључне речи: људско достојанство, устав, Уставни суд Србије, људска права, начело сразмерности.

1. УВОД

Устав Србије из 2006. године одликује више новина у материји људских права. Осим што је проширена сфера конституционализовања људског достојанства, каталог људских и мањинских права започиње управо правом на људско достојанство. Позиција коју му је наменио уставотворац сведочи о посебном значају тог права. Будући да је на својеврсном пиједесталу могло се очекивати да ће право на људско достојанство имати посебно место и у

текстовима посленика уставноправне науке. Ипак, то право је све време на маргини научно-истраживачких подухвата у Србији. Отуда, премда је од доношења Устава прошло безмало две деценије, и даље је прегршт недоумица о домашају права на људско достојанство. С једне стране, имајући у виду да појам људско достојанство нема општеприхваћено одређење, донекле је разумљиво то што и само право које за свој заштитни објект има људско достојанство нема јасну садржину. Но, с друге стране, изненађује одсуство научно-истраживачке знатижеље да се право на људско достојанство, бар у сфери уставноправне теорије, развија и афирмише.

Екстензивним приступом приликом конституционализовања људског достојанства, уставотворац Србије је следио упоредноправни тренд постепеног, али перманентног проширивања материја у којима се јуридикује људско достојанство. Компаративно сагледано, и то искључиво са становишта уставног права, људско достојанство је конституционализовано у претежнијем броју савремених устава, а сагласно појединим ауторима свега једна петина устава не садржи тај појам.¹ Ипак, мада је импозантан број устава који, додуше на различите начине, јуридикују људско достојанство, правни домаћај тог појма и даље је пропраћен бројним отвореним питањима. Највише контроверзи, разумљиво, везује се за само право на људско достојанство. Једну крајност представља гледиште које оспорава могућност егзистирања права на људско достојанство као самосталног људског права. Будући да је достојанство урођена и неодвојива особеност сваког људског бића, отуда не постоји ни посебно право које за свој заштитни објект има ту вредност, већ се може говорити само о људским правима изведеним из људског достојанства попут, на пример, права на самоодређење или права на личну аутономију.² Опозитну крајност представља гледиште које указује на свеобухватност права на људско достојанство при чему се оно установљава као принцип. У том контексту изражено, право на људско достојанство јесте оквирно право из кога извире низ других, конкретнијих права.³ Следи да садржина права на људско достојанство није погодна за дефинисање, јер то оквирно право, услед своје садржинске слојевитости, треба да омогући заштиту људског достојанства у свим околностима, па и у оним које су унапред непредвидиве.⁴ Као једно од гледишта које се такође позиционира на овом супротном полу јесте

¹ Doron Shultziner, Guy Carmi, "Human Dignity in National Constitutions: Functions, Promises and Dangers", *The American Journal of Comparative Law*, 2/2014, 461. О праву на људско достојанство у европским уставима вид. Владимир Микић, *Појмовник европске уставности*, Београд 2022, 663–664.

² Conor O'Mahony, "There is no such thing as a right to dignity", *ICON*, 2/2012, 551–574.

³ Aharon Barak, *Human Dignity – The Constitutional Value and the Constitutional Right*, Cambridge University Press 2015, 156.

⁴ *Исио*, 160.

и оно које у праву на људско достојанство препознаје суму свих људских права које би свако људско биће требало да има.⁵ Речју Хане Арент (Hannah Arendt), право на људско достојанство јесте заправо „право да се поседују права“.⁶ Између тих крајности је непрегледан низ разноликих погледа на то људско право. Осим тога, једно од најделикатнијих отворених питања односи се на ситуацију у којој су супротстављени захтеви исте врсте, односно реч је о дилеми да ли се и достојанство може посматрати у контексту начела сразмерности.⁷ У теорији уставног права усаглашеност постоји једино у погледу констатације да нема сагласности о садржини и домаћају права на људско достојанство. Дакле, изузев јалове инертности која овладава српском уставноправном науком, и актуелно стање у општој теорији уставног права није од велике помоћи у подухвату који има за циљ садржинско конкретизовање права на људско достојанство.

Имајући у виду више отворених питања, овај чланак првенствено има за циљ да представи досадашњу праксу Уставног суда Србије и да укаже на потребу за свеобухватнијим теоријским промишљањима о домаћају права на људско достојанство. У том смислу, први део рада посвећен је анализи конституционализације људског достојанства у актуелном уставу Србије. У другом делу рада указује се на уставносудско разумевање права на људско достојанство. Напошетку, у закључном осврту, сумирају се резултати нашег истраживања који воде ка уверењу да не постоји конзистентна и довољно развијена уставносудска пракса на овом пољу.

2. ЉУДСКО ДОСТОЈАНСТВО У УСТАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Посматрајући историјски развој уставности Србије, може се закључити да је настала својеврсна традиција конституционализовања људског достојанства, која отпочиње од периода социјалистичке уставности.⁸ Достојанство је у социјалистичким уставима имало улогу општег циља новог и хуманијег друштвеног поретка, а осим тога јемчило се поштовање достојанства у кривичном и другим правним поступцима, као и приликом извршења казне.⁹

⁵ Adeno Addis, “Human Dignity in Comparative Constitutional Context: In Search of an Overlapping Consensus”, *Journal of International and Comparative Law*, 1/2015, 9.

⁶ Нав. према Christoph Möllers, “Democracy and human dignity: limits of a moralized conception of rights in German constitutional law”, *Israel Law Review*, 2/2009, 434.

⁷ Мајкл Розен, *Достојанство*, Београд 2015, 96.

⁸ Поједини устави Србије у XIX веку такође су садржали појам достојанство, али оно није било везано за материју људских права. О томе вид. Родољуб Етински, „Заштита људског достојанства у праву Србије и у праву Европске уније“, у Горан Марковић (ур.), *Однос права у региону и права Европске уније*, Источно Сарајево 2015, 20.

⁹ Душка Франета, *Људско достојанство као правна вредност*, Београд 2015, 50.

Први постсоцијалистички устав Србије из 1990. године садржао је право на људско достојанство кога је уставотворац предвидео у истом члану с правом на приватни живот (члан 18). Мада се такав приступ може критиковати, несумњиво да уставотворац заслужује похвалу јер је установљено посебно право на људско достојанство. Упркос његовом значају, то људско право остало је превасходно номиналног карактера, будући да није значајније развијано у уставној пракси. Уставом из 2006. године искорачено је ка даљем унапређивању уставног оквира људских права, при чему је достојанство добило посебан уставни ранг. Наиме, људско достојанство је садржано у пет чланова актуелног устава Републике Србије.

Најпре, у оквиру начела остваривања људских и мањинских права, људско достојанство се одређује као сврха уставних јемстава. Прокламовањем сврхе уставних јемстава указује се на вредности које представљају срж зајемчених људских и мањинских права. Тако, уставне гаранције људских и мањинских права служе очувању људског достојанства и остварењу пуне слободе и једнакости сваког појединца у праведном, отвореном и демократском друштву, заснованом на начелу владавине права (члан 19). Одређивањем сврхе уставних јемстава даје се оријентир за тумачење људских и мањинских права ради њихове примене и заштите у пракси. Дакле, предвиђају се интерпретативна правила која подједнако обавезују законодавну власт када ближе уређује уставна права, али и Уставни суд, судове и све друге јавне власти у поступцима у којима одлучују о људским и мањинским правима. Отуда, заштита људског достојанства треба да буде руководећи принцип када је потребно конкретизовати садржину свих људских и мањинских права, али и када се одређује обим њиховог допуштеног ограничавања. У том контексту изражено, људско достојанство јесте уставна вредност која се остварује посредством других, конкретизованих уставних јемстава.

Друго, Устав јемчи неприкосновеност људског достојанства и предвиђа обавезу свих да га поштују и штите (члан 23. став 1). Имајући у виду садржину те уставне норме, установљен је највиши степен уставноправне заштите људског достојанства, будући да се користи термин „неприкосновеност“ за обезбеђивање те вредности. Осим људског достојанства, једино је још људски живот добио највиши ранг уставноправне заштите у виду неприкосновености (члан 24. став 1). Управо та чињеница треба да буде један од оријентира за развијање садржине и домаћаја права на људско достојанство. Такође, начин на који је конституционализовано то право наводи на закључак да се уставотворац угледао на Основни закон Немачке из 1949. године.¹⁰ Отуда, пракса немачког Уставног суда може да буде угледни модел за идентифико-

¹⁰ Вид. чл. 1. и 2. Основног закона Немачке. Edin Šarčević, *Ustav Savezne Republike Njemačke*, Fondacija Centar za javno pravo, Sarajevo 2019, 40.

вање садржине уставног права на људско достојанство. Поменимо, бар начелно, да се људско достојанство, у другој половини XX века у Немачкој, превасходно разуме посредством идеје неприкосновености, која је схватана као „апсолутна немогућност располагања и калкулисања“.¹¹ Ипак, треба указати на две разлике између уставноправног уређивања права на људско достојанство у Немачкој и Србији.¹² Прво, уставна норма у Основном закону Немачке односи се на све државне власти, док се уставна норма у српском уставу односи на све. Друго, право на људско достојанство и право на слободан развој личности уређене су истим чланом Устава Србије, док су та два права раздвојена у немачком основном закону.¹³ Такав приступ уставотворца наводи на закључак да је заштита права на слободан развој личности превасходно, али не и нужно, начин да се штити људско достојанство.

Треће, мада је општом одредбом већ зајемчио право на људско достојанство (члан 23), Устав конкретизује поменуто право и предвиђа да се према лицу лишеном слободе мора поступати човечно и с уважавањем достојанства његове личности (члан 28. став 1). Дакле, реч је о конкретизацији општег уставног права на људско достојанство, као и забране злостављања (члан 25. став 2) у контексту поступања с лицем лишеним слободе. У истом члану Устава, сагласно општем јемству о неповредивости физичког и психичког интегритета (члан 25), предвиђају се две забране: прво, забрањено је свако насиље према лицу лишеном слободе и друго, забрањено је изнуђивање исказа.

Четврто, у оквиру права на рад, јамчи се да „свако има право на поштовање достојанства своје личности на раду, безбедне и здраве услове рада, потребну заштиту на раду, ограничено радно време, дневни и недељни одмор, плаћени годишњи одмор, правичну накнаду за рад и на правну заштиту за случај престанка радног односа“ (члан 60. став 4). Право на рад, у оквиру кога је јемство на поштовање достојанства, омогућава да се шири „обухватност и квалитет правне заштите радне популације“.¹⁴

Пето, људско достојанство је и сегмент права на социјалну заштиту: „Грађани и породице којима је неопходна друштвена помоћ ради савладавања социјалних и животних тешкоћа и стварања услова за задовољавање основних животних потреба, имају право на социјалну заштиту, чије се пружање заснива на начелима социјалне правде, хуманизма и поштовања људског

¹¹ Душка Франета, „Једна новија дебата о људском достојанству и проблем трагичног и апсурдног у праву“, *Анали Правног факултета у Београду*, 2/2011, 194.

¹² Duška Franeta, “Human dignity in Serbia”, in Paolo Becchi, Klaus Mathis (eds.), *Handbook of Human Dignity in Europe*, Springer 2019, 782.

¹³ О уставноправном разумевању људског достојанства у Основном закону Немачке вид. Christoph Enders, “Right to have Rights – The German Constitutional Concept of Human Dignity”, *NUJS Law Review Articles*, 3/2010, 253-264.

¹⁴ Сенад Јашаревић, Дарко Божић, „Стандард ‘дужна пажња’ у области радног права“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 3/2023, 642.

достојанства“ (члан 69. став 1). Тако конципирано право на социјалну заштиту подразумева установљивање обавезе за државу да води политику у чијој основи је тежња да сваки појединац има обезбеђене услове живота достојне човека.¹⁵

Како се, из овог кратког осврта, може закључити уставотворац је имао изразито екстензиван приступ приликом конституционализовања људског достојанства. Наиме, људско достојанство има ранг уставне вредности, али је оно истовремено јуридизовано и као посебно људско право. Дакле, с једне стране, људско достојанство у својству уставне вредности јесте кључни оријентир за дефинисање садржине свих људских и мањинских права, али и за одређивање легитимног обима њиховог ограничавања. С друге стране, установљено је право на људско достојанство о чијем значају сведочи место које му је уставотворац определио, зато што каталог људских и мањинских права започиње управо тим правом. Истовремено, право на људско достојанство издвојено је у категорију апсолутно заштићених људских и мањинских права, што значи да оно не подлеже режиму ограничења нити одступања за време ванредног или ратног стања (члан 202. став 4).

Имајући у виду да се уставотворац определио да у истом члану Устава предвиди право на људско достојанство и право на слободан развој личности неопходно је, бар елементарно, указати на њихов однос. Начелно исказано, слободан развој личности се изражава у неприкосновености аутономије воље сваког лица да ради оно што жели, при чему је та слобода ограничења само истоветном слободом других лица. Тако дефинисано право на слободан развој личности јесте изведеног карактера, па отуда и садржински уже, у односу на право на људско достојанство. У том смислу, мада је конституисано као посебно људско право, очигледно по угледу на немачки основни закон, уставноправна заштита слободног развоја личности може бити обезбеђена и посредством свеобухватног права на људско достојанство.

Напослетку, осим тога што је уставна вредност и посебно људско право, људско достојанство јесте елемент садржине и појединих уставом зајемчених људских права. Као што је то и уобичајено, компаративно посматрано, заштита људског достојанства се посебно обезбеђује у сфери ограничења личне слободе, радноправних односа и социјалне заштите. Та вишеструка улога људског достојанства у материји људских и мањинских права додатно усложњава пут за разумевање и конкретније дефинисање права на људско достојанство. „Тако се“, према мишљењу израженом у нашој теорији, „поред општег проблема неодређености значења појма људског достојанства, појављује и проблем вишеструке правне природе овог појма која и сама захтева

¹⁵ Дарко Симовић, Слободан Орловић, *Коментар Устава Републике Србије: са праксом Уставној суда Републике Србије и Европској суда за људска права*, Београд 2023, 33.

помирење и додатно усложњава његово разумевање и тумачење¹⁶. Истовремено, када је реч о појмовима који означавају вредности, велики је, а готово и недостижан, изазов да се одреди њихово прецизно значење.¹⁷ Ипак, шира сфера уставноправног јуридизовања људског достојанства указује на особен значај ове вредности чија уставноправна релевантност тек треба да буде потврђена у самој пракси.

3. УСТАВНОСУДСКО РАЗУМЕВАЊЕ ПРАВА НА ЉУДСКО ДОСТОЈАНСТВО

Без обзира на то што расте број одлука у којима је разматрано право на људско достојанство, пракса Уставног суда на овом пољу и даље је скромна, а уједно и неконзистентна. Мада релативно мали број предмета, који се односи на то право, не оправдава недовољно искристалисану садржину права на људско достојанство, више критике Уставном суду може се упутити због непостојања конзистентног приступа у развијању уставносудске доктрине права на људско достојанство. Не само да се његов приступ радикално променио, већ се у претежнијем броју тих предмета Уставни суд само декларативно позивао на право на људско достојанство не одређујући ближе шта је садржина тог права. Овом приликом биће анализирани две најрелевантније одлуке у којима је Уставни суд садржински развијао право на људско достојанство.¹⁸

У досадашњој пракси Уставног суда најзначајнији предмет у коме је утврђена повреда права на људско достојанство односи се на особу са полним поремећајем псеудохермафродитизма. Наиме, то је била особа с физичким одликама женског пола, али мушког родног идентитета, која се после одговарајуће терапије подвргла хируршкој интервенцији прилагођавања пола свом родном идентитету. Међутим, општински орган управе одбацио је захтев за исправку пола у матичној књизи рођених, па је то лице поднело уставну жалбу. Уставни суд је, утврдивши повреду права на достојанство и слободан развој личности, усвојио уставну жалбу и наложио општинском органу управе да изврши промену података о полу у матичној књизи рођених.¹⁹ У тој одлуци, Уставни суд је најпре констатовао да, премда Устав и Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода (убудуће: ЕКЉП) не помињу изричито родни идентитет и право на промену пола, та

¹⁶ Франета (2015), 49.

¹⁷ Radomir Zekavica, "The rule of law in the function of human dignity", *NBP • Nauka, bezbednost, policija*, 2/2019, 18.

¹⁸ О другим одлукама Уставног суда вид. Симић, Орловић, 138-145.

¹⁹ Уставни суд, Уж-3238/2011, 8. март 2012.

сфера живота неког лица неспорно спада у Уставом зајемчену сферу достојанства и слободног развоја личности и ЕКЉП-ом зајемчену сферу поштовања приватног живота. Уставни суд је, такође, констатовао да се слободан развој неког лица и његово лично достојанство, пре свега, односи на успостављање и слободан развој његовог физичког, менталног, емотивног и друштвеног живота и идентитета. Мада изричито не садржи одредбу о поштовању права на приватан живот, по оцени Уставног суда, то право чини саставни део уставног права на достојанство и слободан развој личности. Позивајући се на праксу Европског суда за људска права, Уставни суд је указао на предмет *X и Y против Холандије*, у којем је заузет став да појам „приватног живота“ укључује и „физички и морални интегритет особе“, укључујући и „њен или његов сексуални живот“.²⁰ Стога, Уставни суд је закључио да сфера приватног живота неког лица несумњиво укључује и његову потпу припадност, потпу оријентацију и потпу живот, као и да истовремено подразумева и право на одређивање појединости личног идентитета и самоопредељење, те у том смислу и право на прилагођавање пола свом родном идентитету.

Према гледишту Уставног суда, промена пола услед чега је дошло до несклада између фактичког и правног стања ствари, утицала је на живот подносиоца уставне жалбе, превасходно на његово људско достојанство и слободан развој личности, али и на ситуације када је у правном смислу пол битан (као што су склапање брака и сви породичноправни односи, област здравственог и пензијског осигурања, затворска правила за смештај затвореника итд.). Своју одлуку Уставни суд је засновао на гледишту Европског суда за људска права: „У 21. веку, право транссексуалаца на лични развој и на физичку и моралну сигурност, коју у потпуном смислу речи уживају сви други грађани у друштву, не може се више посматрати као ствар контроверзи које захтевају протек времена како би у потпуности биле разјашњене.“²¹ Анализирана одлука Уставног суда допринела је унапређивању правног система Републике Србије и његовом усклађивању са развојем медицине. Ипак, запажамо да се, образлажући своју одлуку, Уставни суд упоредо позивао на право на људско достојанство и право на слободан развој личности, тако да је остало нејасно шта је садржина сваког од та два права понаособ и какав је њихов међусобни однос. Сагласно једном од ретких гледишта изражених у нашој теорији, приступ Уставног суда одговара концепту екстензивног разумевања права на људско достојанство.²² Такав приступ усаглашен је са уставним полазиштем које подразумева да је људско достојанство, осим тога што је и посебно људско право, уједно и сврха уставних јемстава свих људских и мањинских права.

²⁰ Европски суд за људска права, *X и Y против Холандије*, 8978/80, 26. март 1985.

²¹ Европски суд за људска права, *Goodwin против Уједињеног Краљевства*, 28957/95, 11. јул 2002, ст. 71, 72. и 77.

²² Franeta (2019), 789.

У том смислу, срж свих људских и мањинских права чини садржину људског достојанства.²³ Тумачење Уставног суда, изражено у овом предмету, одговара такозваној „идентитетској концепцији људског достојанства“ која подразумева да се правна заштита достојанства односи на заштиту и омогућавање свакоме да у потпуности развије и оствари свој идентитет.²⁴

Такав начин разумевања људског достојанства Уставни суд је поновио приликом одлучивања о уставности Закона о сахрањивању и гробљима.²⁵ У том предмету Уставни суд констатује да се Уставом зајамчена слобода развоја личности и јемства личног достојанства појединца и неповредивости његовог физичког и психичког интегритета односе, пре свега, на успостављање и слободан развој његовог физичког, менталног, емотивног и друштвеног живота и идентитета, те да управо из признања и заштите ових вредности извире општа слобода поступања појединца. У оквирима те слободе појединцу је дата могућност да слободно развија и обликује своју личност, односно свој приватни живот, у складу са властитим одлукама.²⁶ Међутим, осим што је остао доследан већ израженом разумевању права на људско достојанство, Уставни суд се није упустио у даље развијање тог права.

Најпотпуније разумевање права на људско достојанство, а уједно и заокрет у односу на дотадашњу праксу, Уставни суд изразио је одлучујући по уставној жалби лица које је сматрало да му је повређено људско достојанство тиме што су му руке биле везане лисицама, а ноге ланцима приликом спровођења из Казнено-поправног завода на лекарски преглед, као и тиме што је изведен у затворској униформи, чиме је јасно у очима јавности био приказан као осуђеник.²⁷ Уставни суд је најпре констатовао да јемства права на људско достојанство представљају основне вредности демократског друштва и да је то право зајемчено свим људским бићима без обзира на то у ком се статусу она налазе. Потом, унеколико нејасно, Уставни суд изражава да се „садржина права на људско достојанство огледа (се) у неприкосновеном праву сваког појединца и у обавези свих да наведено право поштују и штите“.²⁸ Истовремено, Уставни суд констатује и то да међународни уговори о људским правима не предвиђају посебно право на људско достојанство. Отуда, без обзира на то што је људско достојанство Уставом предвиђено као посебно људско право, несхватљиво је зашто се Уставни суд определио да следи праксу међународних институција, премда је и сам закључио да међународни уговори

²³ *Истио*.

²⁴ *Истио*.

²⁵ Закон о сахрањивању и гробљима, *Службени гласник РС*, бр. 20/77 и 24/85 и *Службени гласник РС*, бр. 53/93, 67/93, 48/94 и 101/05.

²⁶ Уставни суд, IУз-27/2009, 21. март 2013.

²⁷ Уставни суд, Уж-555/2017, 21. јануар 2021.

²⁸ *Истио*.

о људским правима не предвиђају то право. У том смислу, „имајући у виду члан 18. став 3. Устава, Уставни суд констатује да у пракси међународних институција људско достојанство представља аспект других људских права и разматра се у склопу тих права. У пракси Европског суда за људска права људско достојанство се, између осталог, разматра као елемент забране мучења прописане чланом 3. ЕКЉП. С обзиром на то Уставни суд је разматрао релевантну праксу Европског суда за људска права у односу на члан 3. ЕКЉП, у оној мери у којој су ти ставови компатибилни са садржином члана 23. став 1. Устава Републике Србије, имајући у виду да члан 3. ЕКЉП садржински одговара одредбама чл. 23. и 25. Устава“.²⁹

За разлику од гледишта израженог у одлуци Уж-3238/2011, које је подразумевало да право на приватан живот чини саставни део уставног права на достојанство и слободан развој личности, сагласно новом приступу Уставног суда, људско достојанство се сагледава као аспект других људских права. Имајући у виду да ЕКЉП не предвиђа право на људско достојанство, такав приступ Европског суда за људска права је једино могућ, али није јасно зашто Уставни суд полази од тако рестриктивног гледишта будући да Устав Србије предвиђа посебно и самостално право на људско достојанство.

Премда је већ наговестио да ће променити перспективу из које посматра право на људско достојанство, Уставни суд апострофира да људско достојанство има статус посебног људског права, нарочито имајући у виду значај који то право има за свако људско биће. Потом, Уставни суд упада у још једну противречност. С једне стране, констатује да је неприкосновеност људског достојанства зајемчена одредбом члана 23. став 1. Устава потврђена у члану 202. Устава забраном одступања од овог права у ванредном и ратном стању, док, с друге стране, наводи да право на људско достојанство није апсолутно право и да оно може бити ограничено другим правима или обавезама. У том смислу, корелат права на људско достојанство јесте обавеза свих да га поштују и штите. Следи изразито рестриктивно одређење људског достојанства: „Уставни суд констатује да се људско достојанство огледа у субјективном осећају који појединац има у односу на себе у датој ситуацији и у схватању односа који други људи могу заузети према њему у датој ситуацији. Стога, осећај достојанства превасходно означава субјективни аспект самопоштовања и самовредновања. Осим субјективног аспекта људског достојанства, а имајући у виду да право на људско достојанство није апсолутно право, приликом процене да ли је оно повређено морају се узети у обзир и аспекти обавезе других лица да ово право поштују и штите. Процена односа права и обавеза, односно процена да ли је у конкретном случају дошло до нарушења јемстава које ово право гарантује мора се разматрати у склопу сваког кон-

²⁹ *Исио*.

кретног случаја применом принципа сразмерности³⁰. Уколико доследно следимо такав начин резонувања Уставног суда, поједине категорије људи не располажу правом на људско достојанство, будући да, привремено или трајно, немају „субјективни аспект самопоштовања и самовредновања“. На пример, душевно оболела лица, деца мањег узраста, лица без свести, дементне особе, лица под дејством алкохола или наркотика практично не би уживала право на људско достојанство. Несумњиво да људско достојанство не може бити сведено искључиво на субјективни аспект, већ нужно мора да садржи и одређене објективне елементе који се везује за саму чињеницу људскости.

Нелогичност гледишта Уставног суда могуће је сагледати упоређивањем уставносудског разумевања домашаја права на људско достојанство и права на живот. Наиме, једина два уставна права која је уставотворац квалификовао неприкосновеним јесу право на људско достојанство и право на живот. Уставни суд се, с једне стране, позива на став Европског суда за људска права, према којем „право на живот спада у 'тврдо језгро' људских права која се јемче сваком лицу, у свим околностима и на свим местима и не може да буде предмет било каквог ограничења или дерогирања“³¹, док, с друге стране, право на људско достојанство одређује да није апсолутног карактера и да је подложно ограничењима сагласно принципу сразмерности.

Сагласно Уставном суду, људско достојанство је посебно осетљива категорија код осуђених лица која се налазе на издржавању казне затвора, а за која важе строжа безбедносна правила. Отуда, „право на људско достојанство може бити ограничено специфичним аспектима обавезе заштите и поштовања људског достојанства које у односу на осуђено лице имају државни органи који се старају о лицима на издржавању казне затвора. Уставни суд указује на то да примена мера принуде према осуђеним лицима, ако није неопходно потребна, може нарушити људско достојанство и довести до повреде права гарантованих одредбом члана 23. став 1. Уколико се за правилну процену повреде достојанства осуђеника морају сагледати елементи субјективног осећаја, разлози који су довели до таквог осећаја, те да ли су разлози који су изазвали осећај повреде људског достојанства били у складу са обавезом поштовања и заштите људског достојанства, тј. да ли су имали легитимни циљ и били неопходни у конкретном случају“³². Дакле, Уставни суд је применио принцип сразмерности приликом одлучивања о томе да ли је подносиоцу уставне жалбе повређено право на људско достојанство. У том смислу, Уставни суд је закључио да „извођење подносиоца уставне жалбе у јавност није спроведено с циљем нарушења људског достојанства, већ са

³⁰ *Исџо*.

³¹ Уставни суд, Уж-4527/2011, 31. јануар 2013; Уп. Уж-4077/2010, 14. јул 2011; Уж-11470/2017, 1. октобар 2020; Уж-5947/2018, 27. јануар 2022. и др.

³² Уставни суд, Уж-555/2017, 21. јануар 2021.

легитимним циљем заштите здравља, а мере принуде су примењене с циљем обезбеђења од покушаја бекства и потенцијалног угрожавања безбедности других лица³³.

4. ЗАКЉУЧНИ ОСВРТ

Сагледано из упоредноправне перспективе, право на људско достојанство је и даље недовољно искоришћен правни концепт. Како се истиче, достојанство има дугу филозофску, али кратку уставну историју.³⁴ Према појединим истраживањима, само неколицина устава је пре 1945. године садржала појам људско достојанство.³⁵ Но, та кратка уставна повест људског достојанства није у одговарајућој сразмери са значајем те вредности. Недвосмислено се истиче да људско достојанство, после Другог светског рата, постаје централни појам европског конституционализма.³⁶ Готово да је постала опште место констатација да људско достојанство постаје срж европских устава због хорора који се за време Другог светског рата одвијао у режији нацистичке Немачке.³⁷ У међувремену, људско достојанство је развијано у пракси уставних и највиших судова већег броја држава, али остаје утисак да још увек није препознат сав потенцијал те правне вредности. Компаративно сагледано, не постоји једнообразна садржина права на људско достојанство, будући да је развијено неколико концепата достојанства, који се истовремено не могу кохерентно објединити.³⁸ Дакле, људско достојанство је вишеслојна, а уједно и неухватљива правна вредност. Отуда, чини се да је све више оних аутора који наглашавају релативност појма људско достојанство имајући у виду да се његова особена садржина обликује у конкретном историјском, културолошком, религијском, социолошком и политичком амбијенту.³⁹ Уједно, досадашња судска пракса не доприноси појашњавању правног значења људског достојанства, јер се судије позивају на људско досто-

³³ Исто.

³⁴ Biljana Kostadinov, „Људско достојанство“, у Biljana Kostadinov (ur.), *Poredbeno ustavno pravo. Knj. 2. Ustavno sudovanje*, Zagreb 2024, 122.

³⁵ Вид. Дарко Симовић, „Дилеме о домаћају права на људско достојанство и пракса Уставног суда Србије“, *Архив за правне и друштвене науке*, 1-2/2019, 12.

³⁶ Martin Belov, „Human dignity in Bulgaria“, in Paolo Becchi, Klaus Mathis (eds.), *Handbook of Human Dignity in Europe*, Springer 2019, 130.

³⁷ Neomi Rao, „On the Use and Abuse of Dignity in Constitutional Law“, *Columbia Journal of European Law*, 14/2008, 207.

³⁸ Christopher McCrudden, „Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights“, *European Journal of International Law*, 4/2008, 723.

³⁹ Henk Botha, „Human dignity in comparative perspective“, *Stellenbosch Law Review = Stellenbosch Regstrydskrif*, 2/2009, 187.

јанство најчешће да би обогатили своје одлуке, иако није увек јасна садржина појма на који указују.⁴⁰ Штавише, људско достојанство је еластичан правни концепт који, будући подложен различитом тумачењу, судијама обезбеђује широку дискреционалност приликом одлучивања.⁴¹ У том смислу, поједини аутори⁴² наводе да је људско достојанство правни концепт без садржине и као такав подложен разноликим (зло)употребама.

Премда природа и обим овог рада не допуштају да се осврнемо на све предмете Уставног суда који се посредно или бар директно односе на људско достојанство, указали смо на правно резонување овог органа у две кључне одлуке. Приметно је да расте број одлука у којима је Уставни суд имао прилику да разматра повреду права на људско достојанство, али и даље не постоји конзистентна и довољно развијена уставносудска пракса. У претежнијем броју предмета Уставни суд се само декларативно позивао на право на људско достојанство не одређујући ближе садржину тог људског права. Истовремено, критикује се гледиште Уставног суда према коме повреда неког људског права не мора нужно да буде и повреда права на људско достојанство, јер на тај начин апострофира „извесну засебност и одвојеност тог права од других људских права“.⁴³ Уколико треба да предвидимо даљи развојни пут права на људско достојанство можемо запазити да ће он бити знатно отежан услед недоследности Уставног суда у вези са разумевањем домаћаја тог права. Уставни суд је пошао од екстензивног приступа који је подразумевао да се слободан развој неког лица и његово лично достојанство, пре свега, односи на успостављање и слободан развој његовог физичког, менталног, емотивног и друштвеног живота и идентитета. То гледиште Уставног суда представљало је само недовољно дефинисано језгро из кога је требало даље развијати уставно право на људско достојанство. Међутим, Уставни суд је у међувремену одступио од тог првобитног гледишта и прихватио изразито рестриктиван приступ који се заснива на становишту да се људско достојанство огледа у субјективном осећају који појединац има у односу на себе у датој ситуацији и у схватању односа који други људи могу заузети према њему у датој ситуацији. Недоследност Уставног суда допринела је крајњој несигурности у односу на домаћај тог права, тако да се и после приближно две деценије важења Устава не може с извесношћу рећи шта чини минимално језгро права на људско достојанство.

⁴⁰ Neomi Rao, “Three concepts of dignity in constitutional law”, *Notre Dame Law Review*, 1/2013, 186.

⁴¹ Botha, 187.

⁴² Addis, 8.

⁴³ Етински, 32.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

- Addis Adeno, “Human Dignity in Comparative Constitutional Context: In Search of an Overlapping Consensus”, *Journal of International and Comparative Law*, 1/2015, 1-28.
- Barak Aharon, *Human Dignity – The Constitutional Value and the Constitutional Right*, Cambridge University Press 2015.
- Belov Martin, “Human dignity in Bulgaria”, in Paolo Becchi, Klaus Mathis (eds.), *Handbook of Human Dignity in Europe*, Springer 2019, 129-149.
- Botha Henk, “Human dignity in comparative perspective”, *Stellenbosch Law Review* = *Stellenbosch Regstrydskrif*, 2/2009, 171-220.
- Enders Christoph, “Right to have Rights – The German Constitutional Concept of Human Dignity”, *NUJS Law Review Articles*, 3/2010, 253-264.
- Етински Родољуб, „Заштита људског достојанства у праву Србије и у праву Европске уније“, у Горан Марковић (ур.), *Однос људских права у региону и људска Европске уније*, Источно Сарајево 2015, 18–35.
- Franeta Duška, “Human dignity in Serbia”, in Paolo Becchi, Klaus Mathis (eds.), *Handbook of Human Dignity in Europe*, Springer 2019, 779-797.
- Franeta Duška, *Људско достојанство као правна вредност*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2015.
- Франета Душка, „Једна новија дебата о људском достојанству и проблем трагичног и апсурдног у праву“, *Анали Правној факултету у Београду*, 2/2011, 193-211.
- Јашаревић Сенад, Божичић Дарко, „Стандард ‘људна пажња’ у области радног права“, *Зборник радова Правној факултету у Новом Саду*, 3/2023, 641-658.
- Kostadinov Biljana, „Људско достојанство“, у Biljana Kostadinov (ur.), *Poredbeno ustavno pravo. Knj. 2, Ustavno sudovanje*, Zagreb 2024, 121-132.
- McCrudden Christopher, “Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights”, *European Journal of International Law*, 4/2008, 655-724.
- Микић Владимир, *Појмовник европске уставности*, Београд 2022.
- Möllers Christoph, “Democracy and human dignity: limits of a moralized conception of rights in German constitutional law“, *Israel Law Review*, 2/2009, 416–439.
- O'Mahony Conor, “There is no such thing as a right to dignity”, *ICON*, 2/2012, 551-574.
- Rao Neomi, “Three concepts of dignity in constitutional law”, *Notre Dame Law Review*, 1/2013, 183–271.
- Rao Neomi, “On the Use and Abuse of Dignity in Constitutional Law”, *Columbia Journal of European Law*, 14/2008, 201-255.
- Розен Мајкл, *Достојанство*, Београд 2015.
- Симовић Дарко, Орловић Слободан, *Коментар Устава Републике Србије: са људским Уставној суда Републике Србије и Европској суда за људска права*, Београд 2023.
- Симовић Дарко, „Дилеме о домаћају права на људско достојанство и пракса Уставног суда Србије“, *Архив за правне и друштвене науке*, 1-2/2019, 11-29.
- Shultziner Doron, Carmi Guy, “Human Dignity in National Constitutions: Functions, Promises and Dangers”, *The American Journal of Comparative Law*, 2/2014, 461-490.

Šarčević Edin, *Ustav Savezne Republike Njemačke*, Fondacija Centar za javno pravo, Sarajevo 2019.

Zekavica Radomir, “The rule of law in the function of human dignity”, *NBP • Nauka, bezbednost, policija*, 2/2019, 17-28.

Darko Z. Simović

University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade

darko.simovic@kpu.edu.rs

ORCID ID: 0000-0002-1867-8157

The Right to Human Dignity and Wanderings of the Constitutional Court of Serbia

Abstract: Human dignity is constitutionalized in Serbia as a constitutional value, as a separate human right, but also as a segment of certain human rights. Despite the fact that the sphere of constitutionalizing human dignity has been significantly expanded, the catalogue of human and minority rights begins with the right to human dignity. The role given to that right implies that it is of particular value. Nevertheless, the right to human dignity is still on the margins of theoretical framework. Currently, the Constitutional Court lacks a consistent approach to developing the doctrine of the right to human dignity. Besides the fact that the approach of the Constitutional Court changed radically, in the majority of those cases, the Constitutional Court only declaratively referred to the right to human dignity, without specifying the content of that right. The inconsistency in the approach of the Constitutional Court led to extreme uncertainty regarding the scope of that right, so that even after approximately two decades of the Constitution, it cannot be said what constitutes the minimum core of the right to human dignity.

Keywords: Human dignity, Constitution, Constitutional Court of Serbia, Human rights, Proportionality.

Датум пријема рада: 6. 6. 2025.

Датум прихватања рада: 18. 9. 2025.